



Stora betande fåglar vid Sörfjärden

Handlingsplan 2017-2019



Titel: Stora betande fåglar vid Sörfjärden
Utgiven av: Länsstyrelsen i Södermanlands län
Utgivningsår: 2017
Grafisk form och produktion: Länsstyrelsen i Södermanlands län
Foto: Lars Ödman
Diarienummer: 218-6378-2016
Rapportnummer: 2017:2
ISSN-nummer: 1400-0792

Rapporten finns på:
www.lansstyrelsen.se/sodermanland/publikationer

Eller kan beställas hos
Länsstyrelsen i Södermanlands län
611 86 Nyköping
Tel: 010-223 40 00

Sammanfattning

Populationerna av stora betande fåglar (gäss, tranor och sångsvan) har ökat kraftigt under de senaste decennierna. Orsakerna till detta måste sökas över fåglarnas hela utbredningsområden, från häckningsplatser vid Norra Ishavet och i norra Europa till övervintringsplatser i Mellan- och Sydeuropa. Klimatförändringar, ändrad markanvändning och förändrade jaktvanor har nämnts som tänkbara orsaker. Av samma skäl kan också fåglarnas flyttvägar och utbredningsområden förändras under ett fåtal decennier.

I området kring Sörfjärden har framför allt grågåsbeståndet ökat och därmed även risken för påverkan på växande gröda, genom bete, tramp och föroreningar. Under de senaste åren har också tranor och sångsvanar börjat uppträda i ökande antal i landskapet. Det finns också en oro att grågässen och andra fågelarter genom sitt bete påverkar ekosystemet, t.ex. genom vassbältenas minskade utbredning, och därmed förändrar biotoperna för andra arter som är beroende av vass.

Det finns därför flera skäl att följa upp utvecklingen av fågelbestånden, deras påverkan på jordbruket och inverkan på andra arter. Ett mål behöver definieras för hur hög skadenivå som ur jordbrukets synpunkt är acceptabelt inom området och hur ett oacceptabelt högt betes- och skadetryck kan förebyggas. Det är också viktigt att vidmakthålla en dialog mellan markägare, arrendatorer och brukare, andra näringsidkare, myndigheter, ideella föreningar och allmänheten om fågelförekomsten vid Sörfjärden. Om skador på odlad gröda och betesmarker uppstår är det nödvändigt att vidta en kombination av olika åtgärder som berör samtliga intressenter.

Tidigare har tre handlingsplaner med beskrivningar av konkreta insatser tagits fram, för tidsperioderna 2010 – 2012, 2013 och 2014 – 2016. Planerna innehåller målbeskrivning, sammanfattningar av kunskapsläge och tidigare erfarenheter, förslag till praktiska åtgärder, information och metoder för utvärdering, så att Sörfjärden kan hålla ett livskraftigt fågelbestånd i samexistens med jordbruk och andra näringar. Stängsling med låga trådnät, en höj- och sänkbar grind i ett tillflöde, en avledningsåker, skrämsel och skyddsjakt är metoder som hittills kommit till användning.

Villkor och ramar för arbetet sätts av en mängd internationella överenskommelser, EU-direktiv, nationella lagar och förordningar. En överblick över regelverket kan underlätta förståelsen av vad som är möjligt att genomföra. Därigenom kan också en viss vägledning fås för fördelningen av ansvar och risktagande mellan de olika intressenterna.

Den nu aktuella handlingsplanen bygger direkt på tidigare planer och den är avsedd att ha en långsiktig verkan, men specifikt under 3-årsperioden 2017 – 2019. Därefter kan en ny utvärdering av planen ske. Planen ska dock alltid vara ett levande dokument och kunna stämmas av och justeras löpande.

Innehåll

Sammanfattning

1. Introduktion och bakgrund	4
2. Syfte	7
3. Det institutionella ramverket	8
4. Stora betande fåglar – översikt	13
5. Grågässen vid Sörfjärden	18
6. Problembeskrivning och skaderisker kring Sörfjärden	20
7. Erfarenheter av förebyggande åtgärder	23
8. Åtgärdsplan 2017 – 2019	28
9. Ansvar och riskfördelning	32
10. Jakt	35
11. Referenser och litteratur	37

1. Introduktion och bakgrund

Sörfjärden är en grund vik av Mälaren mellan Strängnäs och Eskilstuna i Södermanlands län. Den totala vattenarealen är ca 25 km². De vidsträckta vassbältena i fjärden är en av landets viktigaste häckningslokaler för den rödlistade rödrommen och i våtmarksmiljön finns också andra arter som är beroende av täta vassbälten, t.ex. brun kärrhök, sumphöns, doppingar, trastsångare och skäggmes. Sammanlagt 115 häckande fågelarter konstaterades vid fjärden under år 2015. Området är skyddat enligt RAMSAR-konventionen och inrymmer flera Natura 2000-områden och naturreservat.

Jordbruk och betande fåglar – konflikt eller samexistens?

Ett aktivt och effektivt jordbruk bedrivs på Sörfjärdens strandnära åkermarker med spannmål, baljväxter, vallodling och potatis som dominerande växtslag, samt med betesmarker för nötboskap och får.



Fig.1. Karta över Sörfjärden, belägen mellan Eskilstuna och Strängnäs.

Rastande och häckande gäss, tranor och sångsvanar utnyttjar gärna Sörfjärdens odlade fält och strandnära golfbanor för födosök. I områden nära populära rastnings- och häckningslokaler kan detta medföra skördeförluster och ekonomiska konsekvenser för brukarna. Detta kan i sin tur leda till konflikter mellan betande fåglar och jordbrukare, liksom det kan uppstå konflikter med andra intressen, t.ex. bad- och friluftsliv eller golfanläggningar.

Grågåspopulationen i området kring Sörfjärden har från 1970-talet ökat kraftigt, men under det senaste decenniet legat på en relativt stabil nivå. De senaste åren har andra större betande fåglar, såsom trana, sångsvan och i någon mån vitkindad gås noterats öka i området. Den påverkan som fåglarna kan orsaka för enskilda brukare är inte helt försumbar.

Ett artrikt ekosystem i förändring

En ökad population av större betande fåglar, framförallt grågäss, kan medföra såväl positiv som negativ påverkan av andra arter i ekosystemet, eftersom förutsättningarna i miljön förändras. Utbredningen av bladvass har minskat kraftigt och försvunnit på flera ställen i Sörfjärden sedan början av 1990-talet, vilket framgår vid jämförelse mellan flygbilder från de olika tidsepokerna. Späda skott av bladvass är attraktiva som föda för grågäss och det kan inte uteslutas att den ökade grågäsbetningen är en av orsakerna till de uttunnade vassbältena. Den omfattande och komplexa väven av biologisk mångfald inrymmer även av andra djur, bl.a. en tät vildsvinsstam, men även insekter, småfåglar och vattenlevande arter.

Rördrommen får svårare att använda vassbälten vid födosök om det inte finns en variation av skyddade laguner och kanaler med tätare kanter av fjolårsvass. Skäggdoppingar, sumphöns, sothöns, skäggmes, och "vassjungande sångare" som trastsångare kan påverkas negativt av uppluckrad vass, eftersom deras bon inte kan förankras i stabila vasstrån. Vintertid utgör täta vassar födosökslokaler för t.ex. blåmes och gärdsmyg. Simänder och vadare däremot kan snarare gynnas om gässens bete upprätthåller s.k. "blå bårder" innanför själva vassbältet.



Fig. 2. Vidsträckta vassbälten och öppna vattenytor i Sörfjärden. På några platser har vassröjning genomförts för att skapa s.k. blå bårder och förbättra utsikten för naturintresserade besökare.

Vattenmiljön i vassbältena är beroende av de årstidsbundna förändringarna i Mälarens vattenstånd. Under planperioden kommer variationerna i vattenståndet att se annorlunda ut än tidigare, pga. den ombyggnad av Slussen vid Mälarens utlopp som ska genomföras med start 2016.

Arbetsgrupp för samordnade insatser

Mot bakgrund av förändringarna i fågelpopulationerna och den ökade risken för skördeförluster i lantbruket bildades år 2008 på länsstyrelsens initiativ en arbetsgrupp som tog sig an problematiken. Arbetsgruppen har varit ett nav i det arbete som pågått på flera plan för att förebygga skador orsakade av grågäss, men även andra stora fåglar, och att utvidga kunskapen om dem.

Som ett led i arbetet har fleråriga handlingsplaner tagits fram. Som underlag för planerna har fågelinventeringar, enkätundersökningar om skador och en treårig studie av grågässens födo- och fältval i området använts. Den nu aktuella handlingsplanen utgår från tre perspektiv:

- Det institutionella ramverket, som styr och avgränsar handlingsfriheten.
- De lokala ekologiska och biologiska förutsättningarna, som avgör fågelbeståndens numerär, beteende och påverkan på såväl lantbruk som det övriga ekosystemet.
- Intressenterna, dvs. lantbrukare, näringsidkare, allmänhet och, i vid mening, en levande natur med bibehållen biologisk mångfald.

2. Syfte

Syftet med rapporten *”Stora betande fåglar vid Sörfjärden. Handlingsplan 2017-2019”* är att:

- stödja det fortsatta arbetet med frågorna kring betande fåglars påverkan och risk för skördeskador i jordbruket,
- vara ett vägledande dokument för att nå uppsatta mål enligt handlingsplanen,
- vara vägledande för när och hur förebyggande åtgärder för att minska jordbruksskador ska/kan sättas in,
- skapa acceptans för fåglarnas förekomst vid Sörfjärden hos brukare och andra intressenter,
- utgöra ett samlat kunskapsdokument för berörda brukare, allmänheten och organisationer inom olika intresseområden.

Den nu föreslagna handlingsplanen för 2017-2019 utgår från tidigare handlingsplaner och den avses vara ett levande dokument som kan stämmas av fortlöpande.

3. Det institutionella ramverket

Det finns en mängd internationella konventioner¹, EU-direktiv, nationella lagar, förordningar och anvisningar som styr hanteringen av viltskador i jordbruket, reglerar myndigheternas agerande och avgränsar handlingsfriheten för enskilda näringsidkare och allmänhet. Den bärande principen är att säkerställa skyddet av alla naturligt förekommande arter och livsmiljöer och att bevara den biologiska mångfalden. Eftersom regelverket direkt påverkar förvaltning och hantering av fågellivet, ända ner till lokal nivå, så är det motiverat med en kort sammanfattning av ett urval av reglerna.

RAMSAR-konventionen²

"Konventionen om våtmarker av internationell betydelse i synnerhet såsom livsmiljö för våtmarksfåglar".

Ett internationellt avtal om skydd och bevarande av våtmarksmiljöer som är särskilt värdefulla och betydelsefulla för växt- och djurvärld. Våtmarksfåglar och förutsättningarna för ett rikt fågelliv över fåglarnas hela utbredningsområden, såväl vid häckning som under flytt och övervintring, har fått prioritet. Konventionen förhandlades fram år 1971 i den iranska staden Ramsar och gäller i Sverige från år 1975. Sammanlagt 169 länder har hittills ratificerat konventionen. I Sverige finns nu 68 RAMSAR-områden med en sammanlagd areal av 664 154 ha.

Hela Sörfjärden inklusive Barvalappen och angränsande områden med strandskydd ingår i Asköviken-Sörfjärdens RAMSAR-område, som bildades 2001. På de ca 160 öar och holmar som framför allt finns i Asköviken och Ridöarkipelagen häckar bl.a. fiskgjuse, havsörn, brun kärrhök och bivråk. Rördrom och andra fågelarter som är beroende av täta vassbälten häckar i Sörfjärdens strandregioner. Fler än 250 fågelarter har observerats i området, som har en total areal av 12 251 ha och är klassat som riksintresse.

EU-direktiv

EU har utfärdat flera bindande direktiv som medlemsstaterna successivt har arbetat in i nationell lagstiftning³ och regelverk.

Fågeldirektivet

"Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/147/EG av den 30 november 2009 om bevarande av vilda fåglar".

Fågeldirektivet utfärdades i sin första version 1979 och innebär ett strikt åtagande att skydda alla vilda, naturligt förekommande fågelarter inom EU. Skyddet omfattar dessutom fåglarnas livsmiljöer. Särskild uppmärksamhet riktas mot det gemensamma ansvaret för flyttfåglar som

¹ Utöver RAMSAR-konventionen kan nämnas Bernkonventionen (1979) och Bonnkonventionen (1973), som samtliga har likartade och överlappande syften, men med olika artlistor och geografisk täckning. CITES-avtalet (Washington 1973) reglerar handeln med sårbara växt- och djurarter.

² Kallas också "Våtmarkskonventionen"

³ Se Artskyddsförordningen, SFS 2007:845.

rör sig över nationsgränserna, med geografiskt skilda lokaler för häckning, ruggning, rast och övervintring. Enligt fågeldirektivet är medlemsstaterna skyldiga att avsätta skyddade områden (SPA-områden) för att bevara eller återställa livsmiljöer för fågelarter som är särskilt skyddsvärda.

Vissa arter är helt fredade och föremål för särskilda insatser (bilaga I i direktivet). Exempel på sådana arter är vitkindad gås, sångsvan, trana och fjällgås. I bilaga II listas jaktbara arter, varav en delmängd får hanteras enligt nationella riktlinjer. I Sverige är jakt tillåten under allmän jakttid och med regionala begränsningar för grågås, kanadagås, sädgås, bläsgås, gräsand, kricka, bläsand, alfågel, sjöorre, knipa, storskrak, vigg, ejder och småskrak. I övriga bilagor regleras bl.a. handel med fågelprodukter och metoder för jakt och fångst.

Direktivet ger dock möjlighet till undantag från fredning, bl.a. med hänsyn till flygsäkerhet eller för att förhindra allvarlig skada på gröda, boskap, skog, fiske och vatten. Man uppmuntrar också till forskning och att öka kunskapen om fågelfaunan, t.ex. *”Utarbetande eller utvecklande av ekologiska metoder för att förebygga skador som orsakas av fåglar”*⁴.

Art- och habitatdirektivet

”Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter”.

Syftet med art- och habitatdirektivet är att främja den biologiska mångfalden genom bevarande, skydd och förbättring av livsmiljön för vilda djur och växter. Direktivet omfattar djur och växter utöver de arter och åtgärder som föreskrivs i fågeldirektivet. På samma sätt som inom fågeldirektivet finns också möjlighet till undantag, t.ex. för att förhindra allvarlig skada på gröda, boskap, skog, fiske, vatten och andra typer av egendom.

Bestämmelserna i båda direktiven innebär strikt ansvar och bindande åtaganden för medlemsstaterna, men formuleringarna är allmänna och de har varit föremål för en mängd tolkningar och avgöranden i EU-domstolen. Ett exempel är begreppet ”gynnsam bevarandestatus” som kan vara svårt att konkretisera och fastställa kvantitativt i enskilda fall.

För att uppfylla målen har medlemsstaterna förbundit sig att avsätta områden som är särskilt betydelsefulla som livsmiljö för de skyddsvärda arternas fortlevnad. Benämningen ”Natura 2000” infördes som rubrik för ett nätverk av ekologiskt värdefulla naturtyper och livsmiljöer för vilda växter och djur.

I direkt anslutning till Sörfjärden finns två Natura 2000-områden som är avsatta enligt art- och habitatdirektivet. Samma områden har tidigare skyddats enligt fågeldirektivet (SPA-områden), men ingår numera i nätverket Natura 2000. I närområdet finns också Fiholms Natura 2000-område, som omfattar en ås med ett större sammanhängande bestånd med ädellövskog.

⁴ Fågeldirektivet, Bilaga V.

Benämning och läge	Areal (ha)	Bildat år	Skyddsvärda arter (enligt beslutsunderlag)
Sörfjärden. Strandängar och vassar öster om Strands gård.	209	1996	Blå kärrhök, blåhake, brun kärrhök, fiskgjuse, fisktärna, rördrom, salskrake, sångsvan, trana, vitkindad gås.
Lindön. Ö med vassar mitt i Sörfjärden.	257	2000	Bivråk, brun kärrhök, fiskgjuse, rördrom, trana. Nordlig ädellövsog.
Fiholm. Ås norr om Fiholms Säteri	29	2007	Fiskgjuse, bivråk. Ädellövsog.

Tab. 1. Natura 2000-områden vid Sörfjärden.

Viltskadeförordningen och Naturvårdsverkets anvisningar

Viltskadeförordningen – övergripande bestämmelser

Enligt viltskadeförordningen (SFS 2001:724) har länsstyrelserna uppdraget att hantera bidrag till förebyggande åtgärder för att förhindra viltskador och att lämna ersättning för kostnader som uppstått genom faktiska skador, i den mån kostnaderna bedöms som uppenbart oskäligen. Uppgiften att närmare precisera innehållet i uppdraget lämnas till Naturvårdsverket.

Från och med 2016-10-01 ersätts högst 80 % av kostnaden⁵ för förebyggande åtgärder. Från samma datum gäller att mottagaren inte heller får befinna sig i ekonomiska svårigheter med t.ex. betalningskrav från skattemyndigheten eller återbetalningskrav av EU-stöd.

Naturvårdsverket – den praktiska hanteringen

Naturvårdsverket har utfärdat mera detaljerade föreskrifter och allmänna råd (NFS 2008:16) om hanteringen av viltskador. Det är också Naturvårdsverket som fördelar ekonomiska medel ur viltskadeanslaget till länsstyrelserna.

I första hand ska bidrag användas till åtgärder för att förebygga skador av fredat vilt, information och utbildning om förebyggande åtgärder samt utvärdering av resultat. Om allvarliga skador ändå uppstår ska skadorna besiktigas och värderas av besiktningsmän med utbildning och kompetens att bedöma skadorna. Länsstyrelsen ansvarar för den direkta kontakten med regionala intressenter och har också ansvaret att utse behöriga besiktningsmän inom respektive län.

Naturvårdsverket har på regeringens uppdrag utfärdat ”Riktlinjer för åtgärder och ersättningar/bidrag för skador i odlingslandskapet av stora fåglar” (NV-00691-14, 2014-12-14). Dokumentet är i första hand en vägledning för länsstyrelserna, med en översikt över skadebilder, skadeförebyggande åtgärder, former och villkor för stöd och skadeersättningar.

⁵ Exklusive moms

I juni 2014 bildades "Naturvårdsverkets storfågelforum" som en rådgivande grupp med representanter från SLU, länsstyrelserna, jordbruk, ornitologer och jägarorganisationerna.

Naturvårdsverket svarar också för basfinansieringen av Viltskadecenter (VSC) vid Grimsö Forskningsstation. VSC ingår i Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) och fungerar som ett nationellt centrum med viltbiologisk kompetens, rådgivning om skadeförebyggande åtgärder, uppföljning, utbildning och information om viltskador.

Länsstyrelsen

Naturreservat

Samma områden som NATURA 2000-områdena ovan är också avsatta som naturreservat med restriktioner för markanvändning, riktlinjer för skötsel och förbud mot verksamhet som kan störa t.ex. fågellivet under häckningsperioden. Besluten att bilda naturreservat kan tas av länsstyrelsen eller kommunen, medan Naturvårdsverket fördelar medel för markinköp eller intrångsersättning. Länsstyrelsen ansvarar också i normalfallet för underhåll och skötsel.

Sörfjärdens naturreservat bildades 1968 och Lindön år 2003. I Sörfjärdens naturreservat ingår också en grusås mellan Strands gård och strandlinjen mot Sörfjärden.

Viltförvaltningsdelegationen

Viltförvaltningsdelegationen är ett partssammansatt organ inom länsstyrelsen för hantering av samverkan och riktlinjer för viltförvaltningen inom länet. Övergripande frågor om klövvilt (älg, kronhjort, dovhjort, vildsvin), rovdjur och deras påverkan på skog, jordbruk och boskap är viktiga punkter på agendan, men också frågor om fåglar (exempelvis gäss och skarv) tas upp.

Jaktlagstiftningen

Jaktlagen

Utgångspunkten för jaktlagen (SFS1987:259) är att allt vilt är fredat och att fredningen också gäller bon och ägg. Jakt, inklusive ingrepp i bon eller att förstöra fågelägg, får ske enligt föreskrifter från regeringen och berörda myndigheter.

Markägaren har jakträtten på sin fastighet, men jakträtten kan också upplåtas till en annan jakträttshavare, t.ex. ett jaktlag. På allmänt vatten som gränsar till fastighetens strand har fastighetsägaren jakträtt intill 100 m från strandlinjen.

Jaktförordningen

I Jaktförordningen (SFS 1987:905) finns utförligare bestämmelser om hur jakt får bedrivas, bl.a. tillåtna viltarter, jakttider, jakt- och fångstmedel och användning av hundar vid jakt. Dessutom finns utförliga bestämmelser om skyddsjakt.

Vad beträffar hundar kan man särskilt notera att vid jakt efter ringduva, gäss eller änder ska en hund som kan apportera eller markera nedskjuten fågel alltid medföras.

Blyhagel

Ammunition med blyhagel får inte användas vid jakt i våtmarker eller grunda vatten (SFS 2008:988). Förbudet ska tolkas så att det också gäller marker som översvämmas tillfälligt, t.ex. i samband med vårflödet.

Skyddsjakt

En grundprincip är att skador som orsakas av jaktbart vilt ska förebyggas genom jakt under allmän jakttid. Skyddsjakt kan enligt Jaktförordningen ske enligt särskilda villkor på strikt fredade arter eller under tider då jakt inte är tillåten. Avsikten kan då bland annat vara att ”förhindra allvarlig skada, särskilt på gröda, boskap, skog, fiske, vatten eller annan egendom”. Naturvårdsverket har utfärdat en vägledning om den praktiska tillämpningen av skyddsjaktbestämmelserna (NV rapport 6568, maj 2012).

I fallet gäss är avsikten att åstadkomma effektivast möjliga störning vid det område där skaderiskerna finns. Skyddsjakten ska vara en sista åtgärd efter det att andra förebyggande åtgärder genomförts. Resultatet bör inte heller medföra att problemen bara flyttas till närliggande marker eller att andra känsliga arter i området störs.

4. Stora betande fåglar – översikt

Litteraturen om fåglar med artfakta, utbredning och populationsdynamik är rikhaltig. I denna rapport begränsas därför beskrivningen till sådant som är specifikt för Sörfjärden eller har betydelse för planeringen av skadeförebyggande åtgärder.

De gåsräkningar som sedan 1984 genomförs i Sverige inom ramen för internationella och europeiska samarbeten har resulterat i att det finns en god bild av de olika gåsarternas beståndsutveckling inom landet, både med avseende på numerär och på geografisk spridning. Räkningarna genomförs under september, oktober, november och januari.

Septemberräkningen sker i samband med inledningen av höstflyttningen och syftar till att bedöma den totala populationen av gäss inom landet, efter det att häckningssäsongen är avslutad. I oktober och november är flyttande sädgäss och vitkindade gäss ett primärt intresse, men sent flyttande eller övervintrande grågäss, m.fl. arter, tas också med i räkningen. I januari inventeras övervintrande gäss i Sverige, vilket i första hand rör de sydligaste länen, där framför allt grågäss, sädgäss och bläsgäss kan samlas i stora flockar. I Mälardalen har bara enstaka övervintrande gäss observerats under milda vintrar.

På samma sätt genomförs årliga nationella räkningar av sångsvan och trana. Utvecklingen av den svenska populationen av sångsvan följs dessutom sedan 1995 med hjälp av inventeringar som genomförs samordnat över hela Europa med fem års intervall. Tranorna inventeras främst vid de stora rastlokalerna (Hornborgasjön, Kvismaren, Tåkern, m.fl.) i samband höstflytten i mitten av september.

Grågås (Anser anser)

Grågässen har sedan 1970-talet ökat starkt i antal, från att vara en ornitologisk raritet till att bli en art som rör sig i stora flockar och kan orsaka olägenheter och skador för jordbruket.

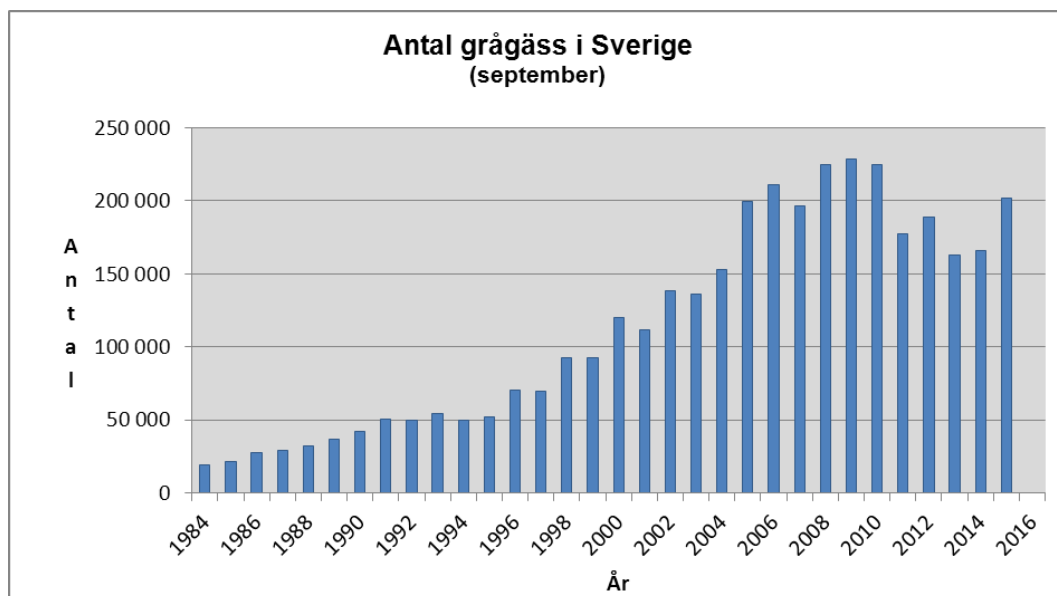


Fig. 3. Antalet grågäss vid årliga nationella gåsräkningar i september. Grafen illustrerar utvecklingen av populationen under höstflytten⁶.

Den stabila ökningstakt som varit förhärskande sedan mitten av 1990-talet i Sverige kulminerade under 2008 - 2010. Orsakerna till att antalet observationer minskat sedan dess är inte klarlagda - trendbrott eller normala mellanårsvariationer, att de anpassningsbara grågässen befunnit sig på nya och vid inventeringstillfället obevakade lokaler eller tillfälliga variationer i väder och vind kan vara tänkbara förklaringar.

Kanadagås (*Branta canadensis*)

Den första häckningen vid Sörfjärden observerades 1965 och ett mindre antal kanadagäss häckar nu på öarna i fjärden. Huvuddelen av de kanadagäss som observeras på höstarna kan därför antas komma från de mer rika bestånden vid andra delar av Mälaren.

Kanadagässen blir könsmogna vid 2 – 3 års ålder och de föredrar boplatser på små holmar eller stora tuvor som är omflutna av vatten. Födan består av både vattenväxter och späda blad på land, t.ex. maskros, raps eller spannmål. Kanadagässen uppträder mera spritt i landskapet än grågässen, vilket försvårar en säker uppskattning av det antal som förekommer i ett område. I januari 2015 uppskattades den övervintrade populationen i Sverige till ca 52 000 individer, utan några påtagliga förändringar de senaste åren. Detta antal motsvarar ca 20 % av den totala europeiska populationen.

Någon väsentlig påverkan på jordbruket vid Sörfjärden har inte rapporterats. Det bestånd som för närvarande häckar vid Sörfjärden bedöms ligga på en stabil nivå som motsvarar områdets bärförmåga, framför allt tillgången till lämpliga boplatser. På samma sätt som övriga gäss så kan dock kanadagässen förorena bryggor, golfbanor och gräsytor.

⁶ Data för år 2016 var inte tillgängliga då denna rapport sammanställdes (november 2016).

Vitkindad gås (*Branta leucopsis*)

De vitkindade gässen har de senaste 10 – 15 åren visat en dramatisk ökning inom landet. Den främsta förklaringen antas vara ändrade flyttvägar, från häckningsområden vid Norra Ishavet till övervintringsområden i västra Europa. Häckande bestånd finns numera också på Gotland, Öland och längs Östersjökusten. En del av de vitkindade gäss som häckar vid Östersjökusten antas också komma från fåglar som funnits på Skansen i Stockholm.

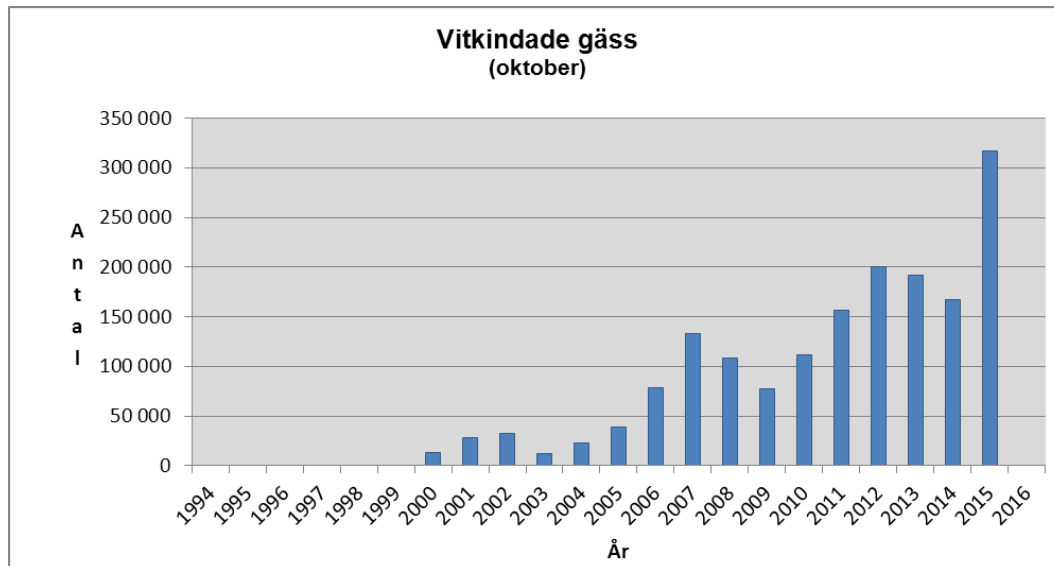


Fig.4 Antalet vitkindade gäss vid årliga nationella gåsräkningar i oktober. Grafen illustrerar utvecklingen av den populationen som befinner sig i Sverige under höstflytten⁷.

Vitkindade gäss föredrar ytor med kortvuxet gräs då de söker föda. De förekommer i Mariefred i Strängnäs kommun och där skapar de problem med föroreningar på gräsmattor i parkerna runt Gripsholms slott. I Nyköping och Närkevarn orsakar flockar av vitkindade gäss liknande problem på parkgräsmattor.

De tuvrika strandängar och betesmarker som finns runt Sörfjärden är därmed mindre lämpliga som beteslokaler för vitkindade gäss. Tillgången till lämpliga häckningslokaler, t.ex. låga öar med kortvuxet gräs där en koloni vitkindade gäss kan häcka, är också begränsad.

Detta, tillsammans med ett högt predationstryck från rovfåglar (främst havsörn), leder till slutsatsen att arten under nuvarande förutsättningar knappast kommer att etablera sig i området.

Större flockar (200 – 400 individer) observeras dock ibland i området. Hittills har ingen påtaglig negativ påverkan på jordbruket vid Sörfjärden konstaterats.

⁷ Data för år 2016 var inte tillgängliga då denna rapport sammanställdes (november 2016).

Övriga gåsar

Sädgås (*Anser fabalis*) förekommer mer eller mindre regelbundet i samband med flyttningen vår och höst. Antalet fåglar varierar från enstaka par till som mest 400 till 500 individer, både i samband med födosök och som rastande. De uppträder ofta tillsammans med grågäss, med risk att därför förväxlas med dessa.

Spetsbergsgås (*Anser brachyrhynchus*), **bläsgås** (*Anser albifrons*) och **fjällgås** (*Anser erythropus*) är sällsynta besökare vid Sörfjärden under flyttningstid. De uppträder då tillsammans med grågäss.

Trana (*Grus grus*)

Tranor är numera ett vanligt inslag i fågelfaunan i Sörmland, dock inte tillnärmelsevis i samma mängder som vid t.ex. Kvismaren i Närke, Tåkern eller Hornborgasjön. Vid Kvismaren noterades exempelvis ca 13 000 rastande tranor i september 2016.

Häckningar förekommer över hela länet och vid Sörfjärden bedöms det häckande beståndet uppgå till 10 – 15 par. Ett häckande tranpar är revirhävande och föredrar en boplatz som är omgärdad av vatten som skydd mot predatorer. Antalet häckande par bedöms därför ligga på den nivå som områdets bärförmåga medger, med avseende på tillgång till lämpliga boplatser och säkra lokaler för övernattnings. Konkurrenten med gäss och predation från havsörn kan också spela in.

De flesta grupper som rör sig i området under odlingssäsongen är små (1 – 5 individer) men under flyttperioderna passerar eller rastar flockar på upp till några hundra fåglar. Födosök sker vanligtvis i mindre grupper, men enstaka flockar av storleksordningen 100 tranor på samma fält har noterats. Tranan behöver upp till 5-6 år för att uppnå könsmoden ålder, varför de grupper som observeras under häckningstiden antas bestå av ungfåglar.

Tranan är allätare och, utöver potatis, rotfrukter, korn och baljväxter, tar den gärna ägg och fågelungar, grodor, kräldjur, harungar eller sorkar.

Sångsvan (*Cygnus cygnus*)

Sångsvarna har under de senaste decennierna ökat stadigt i antal, från att ha varit en sällsynt häckfågel i nordligaste Norrland till nutidens stora flyttsamlingar i Mellansverige. Vid den senaste räkningen som gjordes 2015, uppskattades det övervintrande beståndet i Sverige till ca 12 000 individer.

Den revirhävande sångsvanens häckningslokaler är nu också spridda över hela landet, bl.a. i flera sjöar runt omkring Sörfjärden, t.ex. Nasen, Bondökna sjön och Ökna sjön. År 2002 förekom en häckning i Örsundet och 2014 ytterligare en på Dyskär vid Sörfjärdens östra sida. Orsakerna till de jämförelsevis fåtaliga häckningarna i Sörfjärden är inte klarlagda, men det är tydligt att det finns mer attraktiva habitat på andra håll.

Samtidigt som populationen har ökat så har sångsvanen uppvisat förändringar i sitt födosök, från betning av vattenväxter i grunda vatten till att också röra sig på odlade fält. I Sörmland har mindre flockar förekommit på höstsådda grödor vintertid eller tidig vår, bl.a. i Kiladalen, på Selaön och på odlade marker väster om Nyköping. Skadorna liknar därmed vad som gäller för grågäss, dvs. betning av späda grödor och trampsador.

Biotoper och bärformåga

Utöver vassbälten så erbjuder strandängar och våtmarker kring Sörfjärden en mångfald av biotoper som är lämpliga habitat för våtmarksfåglar, grodor, kräldjur, insekter och vattenlevande arter. Strandängarna på Sörfjärdens västra sida har tidigare restaurerats med röjning av videsly och al, och de används numera som betesmark för nötboskap och får. Slåtter och skörd av vallväxter förekommer också.

De kamouflagetecknade grågässens boplatser återfinns så gott som uteslutande på spridda platser ute i vassarna. Efter det att ruvningen är avslutad vandrar årets gåskullar upp på strandängarna för att beta, ofta i sällskap med nötboskap. På grund av stängslingen begränsas gässlingarnas rörelseutrymme till strandängarna och åkermarken är oåtkomlig. Tillgången till föda under gässlingarnas första levnadsmånader är därför en begränsande faktor för det häckande beståndet i området.

Ruggande gäss föredrar skyddade miljöer i vassbälten under perioden då de saknar flygförmåga. Späda skott av bladvass blir då en attraktiv födokälla, vilket kan bidra till att tunna ut vassarna. Under de senaste åren förefaller dock de gäss som tidigare sökt sig till Sörfjärden för ruggning ha valt andra platser för att rugga. Orsakssambanden är inte kända, men predationstrycket från havsörn och andra stora rovfåglar kan antas vara en bidragande orsak.

Predationstrycket på såväl gäss som andra fåglar bedöms vara betydande. På grund av intensivt bete och ibland hävd på strandängarna blir skyddet för t.ex. häckande vadare dåligt. Rovfåglar, kråk- och måsfåglar, räv, grävling och vildsvin har tillgång till ett rikt dukat bord och för tranor på besök är det inga problem att hitta proteinrik animalisk föda.

5. Grågässen vid Sörfjärden

Det första häckningen vid Sörfjärden noterades 1977 och i nuläget uppskattas det häckande beståndet till storleksordningen 175 – 200 par. Det totala beståndet vid Sörfjärden efter häckningen och fram till ruggningen har uppskattats till 1 100 – 1 500 individer.

De ornitologiska lokalklubbarna i Eskilstuna och Strängnäs medverkar vid de nationella räkningarna i september och oktober. Dessutom görs en kompletterande räkning i slutet av mars då flyttperioden är över. Marsräkningen ger då en skattning av det lokala bestånd av grågäss som finns vid Sörfjärden inför en känslig period av odlingssäsongen.

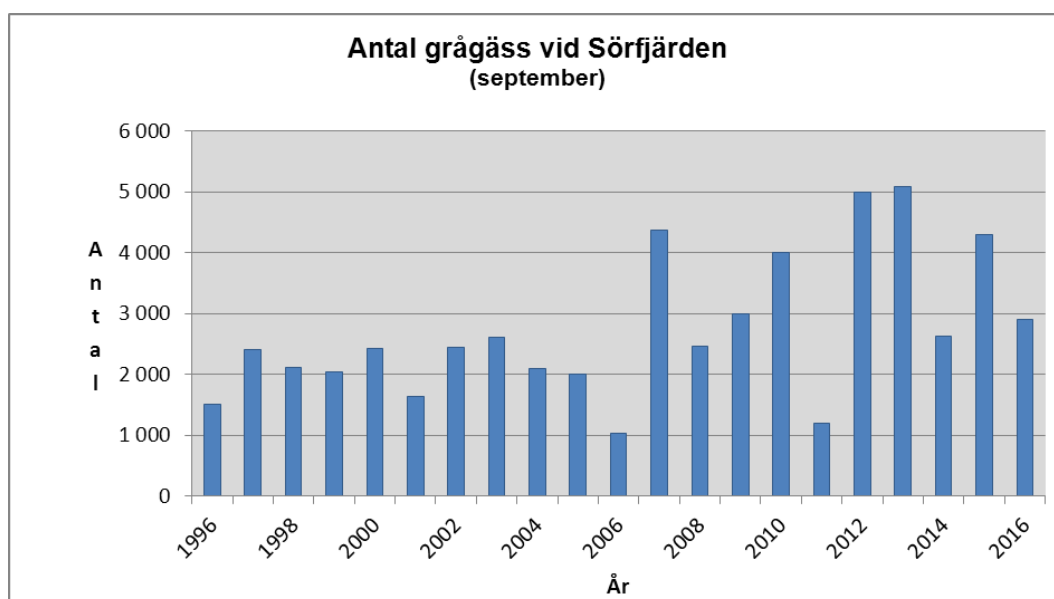


Fig.5. Antalet grågäss vid Sörfjärden i september.

Vid Sörfjärden har i medeltal under de senaste 5 åren ca 4 000 grågäss observerats vid septemberräkningarna. De årsvisa variationerna avspeglar sannolikt tillfälliga och slumpmässiga effekter - väder och vind, störningar vid observationsplatserna eller att flockarna befunnit sig på andra lokaler. Det bestånd som häckar, rastar eller söker sig till Sörfjärden för födosök bedöms vara stabilt de senaste 6 – 8 åren utan dramatiska förändringar.

Sörfjärden är således en betydelsefull lokal för de grågäss som häckar i eller passerar Sörmland, men av begränsad vikt i det nationella perspektivet; ca 2 % av landets grågäss observeras vid Sörfjärden vid septemberräkningarna. Ökningen av antalet observerade gäss under sensommar och flyttperioden visar dock att Sörfjärden drar till sig gäss från andra håll.

I ett område som ligger inom 10 km från en gräns till naturreservat eller fågelskyddsområde kan det, enligt Naturvårdsverkets anvisningar, finnas särskilda skäl att lämna bidrag till förebyggande åtgärder. En förutsättning är då att mer än storleksordningen 5 000 fåglar någon gång under året och under minst tre år ska finnas i området. Landskapet kring Sörfjärden ligger därmed på gränsen att uppfylla detta kriterium.

Grågässens årscykel vid Sörfjärden

Årscykeln för grågässen påverkas av flera faktorer – var i landet man studerar dem, väder och klimat, tillgång till föda, störningar och häckningsmöjligheter. Ornitologiska Klubben i Eskilstuna (OKE) har sammanfattat grågässens årscykel vid Sörfjärden, med de lokala förutsättningar som gäller där. Sammanställningen presenteras i bearbetad form i tab. 2.

Tidsperiod		Händelseförlopp	Grågäss på odlade fält
Vårflytt	1/2 - 20/3	Grågässen anländer successivt. Äldre häckande antas komma först. Gässen söker i växande antal upp betesbegärliga fält.	600 - 900
Häckning	15/3 - 1/4	Äggläggning, 1 ägg/dygn. Kullstorlek 3 - 8, vanligen 5. Antalet ensamma fåglar ökar, en fågel antas vakta boet.	600 - 900
	20/3 - 10/5	Ruvning 27 - 28 dygn. De häckande gässen besöker fälten korta stunder och inte alltid som medlemmar i flockar. Vegetationsperioden inledd, varför vattenväxter och vegetation nära boet antas få större betydelse.	600 - 900
Ung- omvårdnad, ruggning	10/5 - 5/7	Ungomvårdnad. Ungarna flygga efter 8 veckor. Kullarna stängs ute från odlade fält som är försedda med stängsel.	250 - 500
	10/6 - 1/7	Ruggning. Under senare år (från 2010 – 2012) har de icke häckande grågässen lämnat Sörfjärden under ruggningsperioden.	0 - 100
	1/7 - 1/8	Så gott som samtliga grågäss, såväl årets ungfåglar som äldre nyruggade, bedöms kunna flyga.	500 - 1000
Födosök och höstflytt	1/8 - 30/9	Gässen söker upp miljöer som bäst motsvarar deras krav för överlevnad, dvs. trygghet och rikligt med bra föda. Den annalkande vintern och antagligen också allt mindre tillgång till oplöjda stubbåkrar får dem att successivt flytta bort. Det häckande beståndet utgör under augusti och till bortflyttningen i oktober en mindre andel av numerären i området.	1000 - 5500
	1/10 - 31/10	Flytt till övervintringsområden.	5000 - 0

Tab.2. Grågässens årscykel vid Sörfjärden. Siffrorna baseras på uppskattningar i samband med inventeringsarbeten utförda av Ornitologiska Klubben i Eskilstuna och Strängnäs Ornitologiska Klubb.

6. Problembeskrivning och skaderisker kring Sörfjärden

Den arbetsgrupp som fungerat sedan 2008 ("Gåsgruppen") har uppgiften att bevaka skadeutvecklingen, bedöma skaderisker, initiera skadeförebyggande åtgärder och informera markägare och brukare om vad som kan göras för att undvika allvarliga skador.

Arbetsgruppen leds av länsstyrelsen och där ingår representanter för markägare och brukare, Fältstation Rödrömmen, LRF, Naturskyddsföreningen, Viltskadecenter, ornitologer och jägare.

Ett verktyg för uppföljning och bedömning av skaderiskerna har varit enkätundersökningar till berörda markägare och brukare. Sådana enkäter har genomförts under åren 2009, 2010, 2011, 2014 och 2016. Under åren 2010 – 2012 genomfördes dessutom en treårig studie av grågässens födo- och fältval på jordbruksmark i landskapet. Sammantaget har detta skapat en god bild av var i landskapet skaderiskerna finns, vilka grödor som är mest utsatta, när under odlingssäsongen som problemen kan uppstå och effekten av förebyggande åtgärder.

Den sammanlagda skadebilden sammanfattas i tab. 3.

Art	Gröda	Skadetyper	Tid	Övrigt
Grågås	Höstvete Korn Ärtor Vall Golfbanor	Bete, tramp Bete, tramp Bete Bete, förorening Förorening	Vår Vår Vår, sommar Hela säsongen Hela säsongen	Ensilage
Kanadagås	Golfbanor	Förorening	Hela säsongen	
Vitkindad gås		Inga skador hittills		
Trana	Potatis	Skador på utsäde och mogen potatis	Vår, höst	
Sångsvan		Inga skador hittills		

Tab. 3. Sammanfattande översikt över skaderisker.

Åkrar med spannmål

Under tidig vår gör fåglarna mest skada på nysådda korn- och vetefält genom att äta upp utsäden (tranor) eller beta av de nyuppkomna plantorna (gäss). Havre och råg har visat sig mindre attraktiva. Skador kan även uppstå genom att de späda plantorna trampas ned. Under sommaren och hösten händer det ibland att både tranor och gäss trampar ner och äter såväl omogen som mogen säd. Detta kan framför allt vara ett problem när den mognande eller mogna säden av någon anledning ligger ner, till exempel efter ett kraftigt regn. Fåglarna kan

då komma åt axen och sädeskornen genom att landningsplatser skapas i fälten. Under hösten kan fåglarna göra skada på höstsådda grödor. Skadorna liknar dem som förekommer tidig vår.



Fig. 6. Vetefält med trampskador och axbete, orsakade av grågäss.

Vallodlingar

På vallodlingar kan fåglarna göra två typer av skada i princip under hela säsongen. Dels betar framför allt grågäss ibland ner den odlade grödan väldigt hårt, dels förorenar fåglarnas spillning vallarna, vilket kan ge sämre kvalitet på den gröda som tas tillvara som foder. Det finns en oro bland brukare att större mängder spillning i ensileringsprocessen ökar risken för spridning av salmonella och andra sjukdomsalstrande mikroorganismer. Även om man inte hittat någon koppling mellan fåglarnas spillning och salmonella, finns det ändå en allmän risk för försämrad foderhygien och kvalitet.

Potatis

Tranor kan framför allt göra skada på potatisfält. De rycker upp eller gräver upp sättpotatis, ofta vid födosök av t.ex. dagmask eller insekter. Små nybildade potatisar plockas ibland upp och äts. På hösten bökas potatis upp och även om den inte blir uppäten förstörs den i ljuset.

Andra grödor

Det händer att fåglarna gör skada även på andra grödor. Framför allt under hösten kan de ge sig på värdefulla grödor som morötter, ärtor och sockerbeter. Detta kan lokalt orsaka skador som är dyra att ersätta. Eftersom arealen av dessa grödor är liten vid Sörfjärden så är

problemet totalt sett inte lika omfattande som för spannmål och potatis. Framför allt sångsvanar kan dessutom ibland beta och trampa ner höstraps så att det påverkar plantornas tillväxt under följande vår. Detta är dock, åtminstone än så länge, ett litet problem för lantbruket i Sörfjärdenområdet.

Föroreningar och hälsorisker

Stora problem med föroreningar (gåsspillning, fjädrar) rapporteras från gräsyrtorna vid Strands golfbanor. Problemen finns under hela säsongen, från vår till höst. Badplatserna i området är också utsatta.



Fig. 7. Gåsspillningen är näringsrik, bl.a. på kväve och fosfor. Späda skott av cikoria, som ingick i utsädesblandningen på avledningsåkern, är exempel på en begärlig föda under våren. En gås kan äta över 1 kg biomassa per dygn (färskvikt), men tillgodogör sig bara ca 30 % av näringsinnehållet. Passagen genom matsmältningskanalen sker på några timmar.

Hälsorisker, t.ex. spridning av patogener som kan infektera människor eller zoonoser, har dock inte rapporterats hittills.

7. Erfarenheter av förebyggande åtgärder

Ett urval av metoder har använts för att förhindra skador på grödor. Metoderna har hittills varit anpassade för att främst förebygga skador av grågäss.

Stängsling och vandringshinder

Nätstängsel har använts som vandringshinder mellan strandängar och åkermark för grågåskullar sedan 2006. Stängslingen har byggts ut etappvis och nu finns mer än 5 km nätstängsel uppsatta längs strandnära åkrar vid Husby/Idö (Barvalappen), Kinglöt, Nabbetorp och Brännelund. Näten har en höjd av 80 cm och 50x70 mm maskstorlek, och de utgör ett direkt hinder för grågässen att vandra in i fält med spannmål under häcknings- och ruggningsperioden. Dessutom finns en höj- och sänkbar grind i ett tillflöde till Barvalappen. Genom att sänka ned grinden i vattnet hindras gässlingarna från att dyka under hindret och sedan ta sig vidare mot närliggande spannmålsfält.



Fig. 8. Nätstängsel mellan strandäng och vall, efter några års användning. Två eltrådar finns innanför stängslet mot strandängen, som betas av nötboskap.

Större delen av nätstängslet är kompletterat med elstängsel för inhägnad av boskap. Stängslingen är effektiv, men den kräver tillsyn och underhåll. I landskapet finns gott om vildsvin som då och då skadar stängslen.

Avledningsåker

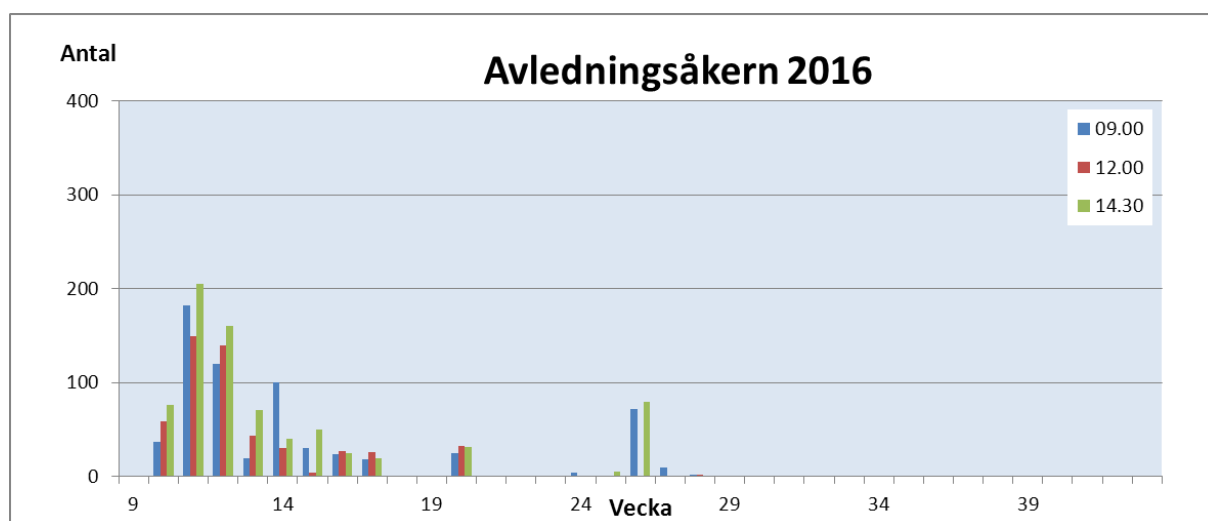
År 2010 anlades en avledningsåker med arealen 6,7 ha nära Fältstation Rördrommen. Som utsäde användes vid starten en fröblandning som bedömdes vara attraktiv för grågäss under hela odlingssäsongen, från vårbruk till sensommar och höst. Åkern putsas några gånger varje säsong och skörden används som ensilage. En statistisk analys av inventeringsdata från 2010 – 2012 visar att åkern har varit effektiv, fungerat som avledning och dragit till sig gäss från omgivande fält.

Efter hand har grödans sammansättning förändrats, dels genom att vissa växtslag tagit över, dels genom hjälpsådd av främst korn. Tillförsel av ekologisk stallgödsel har också varit en del av skötseln. I dagsläget domineras sammansättningen av vitklöver och lusern med inslag av cikoria och vallväxter. Efter sju år bör en jordbearbetning och nysådd ske.



Fig. 9. Avledningsåkern i slutet av maj månad. Gässen landar ogärna i hög växtlighet. Putsade landningsbanor finns därför i mitten av åkern och längs nätstängslet mot strandängan.

En kartläggning av säsongsmönstret visar att avledningsåkern främst utnyttjas under våren, från det att de första gässen anländer i början av mars till och med häckningen i slutet av maj.



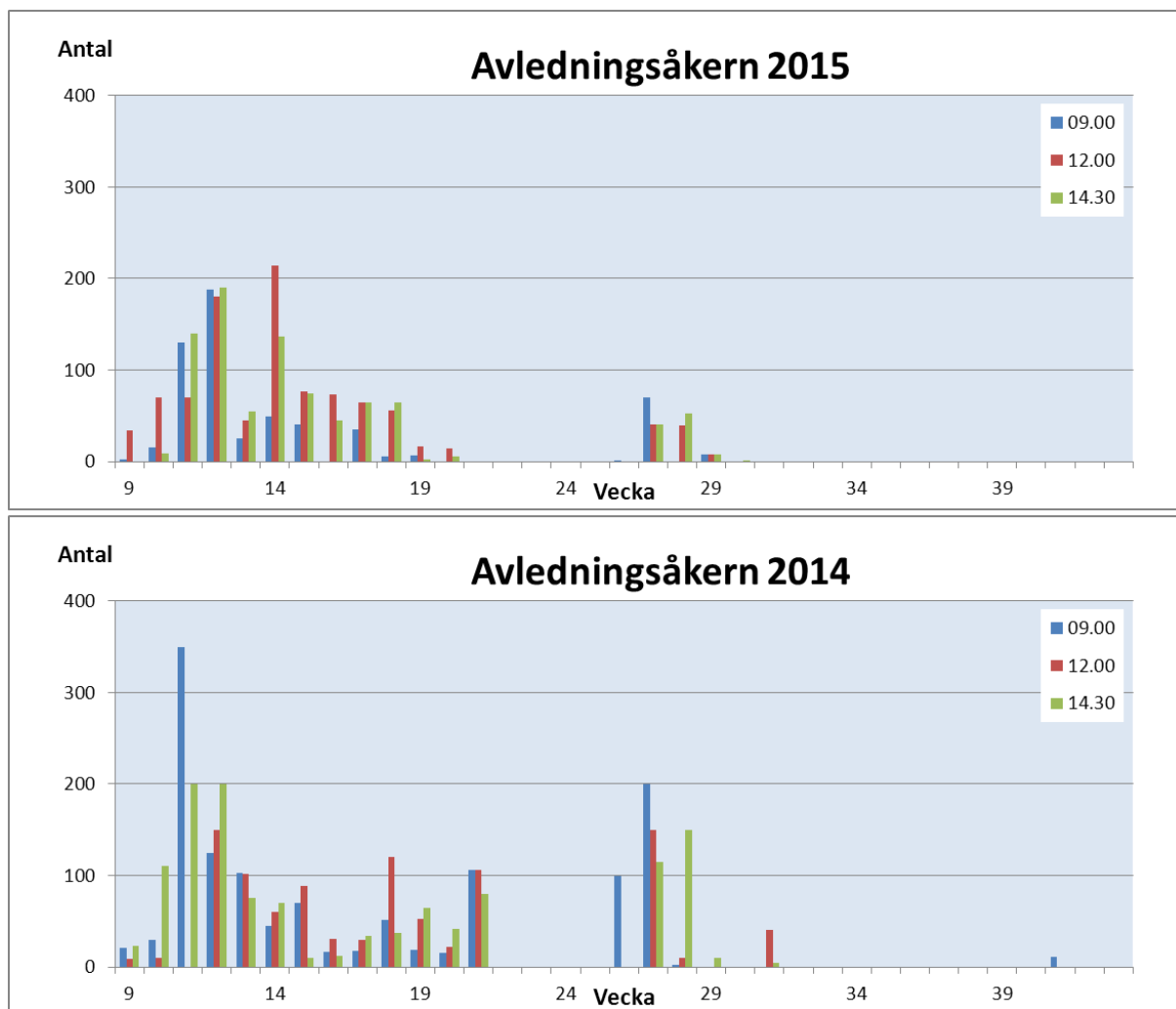


Fig. 10. Observationer av antalet grågäss på åkern vid tre tidpunkter varje söndag fr.o.m. vecka 9 t.o.m. vecka 43. Observationerna är utförda av stugvärdarna vid Fältstation Rördrommen.

Avledningsåkern utnyttjas som mest under häckningsperioden (ca veckorna 11 - 19). Sena flyttare och gäss som inte deltar i häckningen antas då utgöra den dominerande andelen av gässen på åkern. Under tidig vår är växtligheten på kringliggande åkrar lågvuxen och lätt tillgänglig, vilket konkurrerar med grödorna på avledningsåkern.

Åkern ligger i direkt anslutning till en trafikerad väg, med de störningar som detta kan innebära. Spillningsinventeringar har dock visat att störningarna i detta specifika fall inte påverkat gässens födosök över åkern.

Skrämsel

Fågelskrämmor i form av pappfigurer och rovfågelsiluetter har använts med varierande framgång. Effekten har varit kortvarig och gässens förmåga att vänja sig vid fågelskrämmor (habituering) har varit tydlig.



Fig. 11. Betande grågäss vänjer sig snabbt vid ofarliga störningar.

En resursperson ("skrämselekonstent") har på länsstyrelsens uppdrag varit engagerad för att tillhandahålla material, ge information och stöd om förebyggande åtgärder samt medverka vid skydds- och skrämselejak hos brukare i området. Brukarna har överlag varit nöjda med den hjälp de har fått.

I övrigt har enskilda brukare skrämt gässen genom att röra sig i området, till fots, med fordon och ibland med hundar i sällskap.

Skydds- och skrämselejak⁸

Skydds- eller skrämselejak på enskilt initiativ har förekommit i begränsad omfattning. Uppfattningen är att effekten sitter i några dagar, varefter gässen återkommer. Kunskaper om huruvida gässen generellt blir känsligare för andra skrämseleåtgärder eller mänsklig närvaro (ökad sensibilisering) efter jakt saknas för närvarande.

Information och kommunikation

Markägare, jordbrukare och andra intressenter kring Sörfjärden har sedan 2010 bjudits in till informationsträffar i Jäders Bygdegård. Intresset har successivt avtagit, vilket kan tolkas som att skadeläget är under kontroll och att brukarna anser sig ha den information som de behöver.

Information från länsstyrelsen har publicerats i länsstyrelsens tidskrift "Aktiv landsbygd" ("Gulingen"). Underlag om skadeläge och risker har samlats in dels via enkäter, dels genom direkta kontakter med lantbrukare i området.

Kunskapsutveckling och fältförsök

Under åren 2010 – 2012 genomfördes en treårig studie av grågässens fältval och betespreferenser i landskapet runt Sörfjärden. Resultaten har, tillsammans med enkätundersökningar om skadebilden, varit styrande för arbetet att förebygga skador.

⁸ Termen "Skrämselejak" rekommenderas av ornitologerna, med avsikten att tydliggöra syftet med jakten. Termen "Skyddsjakt" behålls dock, som en koppling till lagstiftningen.

Inventeringarna utfördes på ideell basis av intresserade personer inom fältstationens medlemsföreningar.

Erfarenheterna av fältförsöken är sammantaget mycket goda och det finns både intresse och beredskap att medverka i eventuella framtida forskningsprojekt.

8. Åtgärdsplan 2017 - 2019

Baserat på tidigare erfarenheter och intryck från liknande arbeten på andra håll inom landet prioriteras ett antal åtgärder, insatser och verktyg under planperioden.

Skadeförebyggande metoder och verktyg

Stängsling

Stängslingen ska bibehållas längs befintliga sträckningar. Inga behov av ytterligare stängsling är kända i nuläget. Tillsyn och eventuellt underhåll ska samordnas via Fältstation Rördrommen.

Avledningsåkern

Avledningsåkern ska drivas vidare under hela perioden, under förutsättning att ekonomiska medel finns tillgängliga. Inför vårsäsongen 2017 ska åkern harvas och besås med nytt utsäde som är särskilt attraktivt under vår och försommar. Putsning ska ske så att det alltid finns ytor med låg växtlighet där gässen kan landa. Generös gödsling med kväverik gödsel ska genomföras för att ytterligare öka attraktiviteten. Ensilageskörd enligt brukarens avgörande, men åkerns funktion som avledning ska ha prioritet.

Några mindre arealer finns tillgängliga för att skapa flera avledningsåkrar. Det är upp till respektive markägare/brukare att ta beslut om detta, varvid arbetsgruppen kan bistå med råd och tips.

Skrämsel

Skrämselåtgärder ska i första hand genomföras på eget initiativ av markägare och brukare. Vid behov ska skrämselkonsulenten finnas tillgänglig för rådgivning och utlåning av fågelskrämmor och annan utrustning.

Avledningsutfodring

Utfodring med korn eller rotfrukter har använts vid bl.a. Hornborgasjön för att locka både gäss och tranor från fält med värdefulla grödor. Metoden har inte använts hittills vid Sörfjärden, men den kan vara lämplig att pröva om tranor skulle få smak på utsädespotatis.

En erfarenhet är att fodret ska spridas jämnt över en åkeryta där tranorna kan få beta fritt, i stället för att lägga detsamma samlat i en hög. Om man använder korn bör man också välja en kvalitet som är garanterat fri från ogräs, framför allt flyghavre.

Skydds- och skrämseljakt

Skyddsjakt är en sista åtgärd som kan användas då inget annat hjälper. Skyddsjakten ska utföras av markägaren/jakträttshavaren, eller av någon annan på direkt uppdrag av jakträttshavaren och med alla legala och etiska aspekter tillgodosedda.

Skyddsjakten ska bedrivas i kombination med något annat objekt som fåglarna förknippar med fara. Avsikten är att fåglarna ska lära sig att undvika områden där skrämseleobjektet är placerat. Föremålet behöver inte nödvändigtvis vara ett jakttillbehör, t.ex. kamouflagenät. En fågelskrämma eller en silhuett som fåglarna känner igen från skyddsjakten bör provas som alternativ.

Odlingsstrategi

Grågässens födo- och fältval är numera väl kartlagda. Av de grödor som odlas vid Sörfjärden gäller generellt att korn, höstvet och ärtor är mest begärliga och de bör därför undvikas i strandnära områden. Vallodlingar och betesvallar är också utsatta. Havre, råg eller lin kan däremot vara lämpliga alternativ i växtföljden i skadeutsatta områden.



Fig. 12. På en nytröskad veteåker finns rikligt med föda inför grågässens höstflytt till övervintringsområden i nordvästra Europas kusttrakter. Gässen samlas mitt på åkern och undviker skogsbrynen, där faror kan lura.

Att vänta med höstplöjningen av stubbåkrar tills gäss och tranor lämnat området under hösten är ett effektivt sätt att minska skador på höstsådda grödor. Fåglarna kan då hitta föda i form av spillsäd eller ogräs, och lämnar de nysådda åkrarna ifred.

Aktivitetsplan

Planen är utformad med den adaptiva förvaltningsmodellen som bakgrund. De fyra faserna i denna modell är

- Målformulering
- Åtgärder och insatser genomförs
- Uppföljning
- Utvärdering av resultat och revidering av mål

Avsikten är att alla fyra faserna ska genomlöpas varje årscykel.

2017- 2019	Aktivitet	Ansvarig
Mål	Allvarliga skador ska undvikas med kostnadseffektiva förebyggande åtgärder.	
Åtgärder och insatser	Stängsling Tillsyn och underhåll av befintliga stängsel, i samarbete med fältstationen.	Markägare/brukare Fältstation Rördrommen
	Avledningsåkern <u>2016/17</u> : Jordbearbetning, gödsling och nysådd. Putsning, skötsel och ensilageskörd under säsong.	Länsstyrelsen, Idö Gård Idö Gård
	Skrämsel Markägare/brukare genomför åtgärder på eget initiativ.	Markägare/brukare
	Resursperson ska finnas tillgänglig för rådgivning, assistans och utlåning av lämpliga hjälpmedel.	Länsstyrelsen Skrämselkonsulenten
	Avledningsutfodring Potatisodlare och ärtodlare informeras om möjligheten med avledningsutfodring.	Arbetsgruppen Markägare/brukare
	Skydds- och skrämseljakt Genomförs av jakträttshavaren.	Jakträttshavaren
	Resursperson ska finnas tillgänglig för rådgivning, assistans och utlåning av lämpliga hjälpmedel.	Skrämselkonsulenten
	Jakt Jägarorganisationerna uppmärksammas på behovet av både utbildning och utökad gåsjakt.	Arbetsgruppen
	Information & kommunikation Jordbrukarnas organisationer (LRF, HSH) erbjuds medverkan vid informationsträffar och fältvandringar.	Arbetsgruppen
Uppföljning	Andfågelräkning Medverkan i de nationella andfågelräkningarna i september och oktober.	OKE, SOK

	Årlig räkning vid Sörfjärden vid grågässens ankomst. Förekomst av vitkindad gås, sångsvan och trana ska särskilt noteras.	OKE, SOK
	Häcknings- och ruggningsmönster, flyttvanor Utveckling eller förändring av häcknings- och ruggningslokaler för grågås, vitkindad gås, sångsvan och trana ska bevakas särskilt, så att eventuella konsekvenser för jordbruket kan bedömas. Samma sak för förändringar i migrationsmönster.	OKE, SOK
	Aktuella problem Löpande kontakter med ett fåtal jordbrukare för att bevaka aktuell skadebild och skaderisker.	Arbetsgruppen
	Enkätundersökningar Eventuellt förnyad enkätundersökning år 2019.	Länsstyrelsen
	Avledningsåkern Notering av antalet gäss, tranor och sångsvanar på åkern, en gång/vecka, mars – oktober.	Fältstation Rördrommen
	Skrämselkonsulentens arbete, skyddsjakt och jakt Redovisning av omfattning och erfarenheter.	Skrämselkonsulenten
Utvärdering	Arbetsgruppen Genomgång och diskussioner av erfarenheter, förändrade förutsättningar, kostnader och eventuellt behov av förändrade åtgärder. Arbetsgruppen samlas en gång varje halvår.	Länsstyrelsen
	Omvärldsbilden Information om erfarenheter från andra håll, nya kunskaper och aktuell forskning.	Viltskadecenter

Tab. 4. Aktivitetsplan, med åtgärder och ansvarsfördelning.

9. Ansvar och riskfördelning

All näringsverksamhet är förknippad med risker och risktagande. För jordbrukaren i Mälardalen är vädret under odlingssäsongen och världsmarknadspriserna på spannmål exempel på risker som jordbrukaren är tvingad att leva med och hantera. Vilda frilevande djur ingår också som ett naturligt inslag i landskapet, vilket självklart påverkar förutsättningarna för jordbruket eller andra aktiviteter i naturmiljön. Om man vill behålla en artrik fauna i landskapet måste en viss grad av störningar eller skador därför ligga inom toleransnivån för naturbruket.

Allvarlig skada eller normala affärsrisker?

Enligt Naturvårdsverket riktlinjer definieras allvarlig skada som:

”Påverkan av vilt på egendom som medför ekonomiska förluster eller ökade kostnader på lång eller kort sikt. För att skadan ska anses vara allvarlig bör den överstiga vad som kan anses normalt eller rimligt att tolerera.”

I bedömningen om skadan är allvarlig ingår också om den hade kunnat förutses eller förhindras med förebyggande åtgärder.

Gäss, tranor och sångsvan följer årsbundna cykler för migration, häckning och ruggning. Beteende och preferenser vid födosök är också väl kartlagda. Skaderiskerna kan därmed förutses och förebyggande åtgärder bedöms därför tills vidare vara tillräckliga för att undvika allvarliga skador kring Sörfjärden. På kort sikt och med bibehållen nivå av förebyggande åtgärder bör därför hanteringen av fågelproblem inräknas bland de normala affärsriskerna för lantbruket kring Sörfjärden. På lång sikt kan bilden förändras, beroende på förändrad populationsdynamik, migrationsmönster eller förändrat beteende hos fåglarna.

Föroreningar och hälsorisker

Enligt Naturvårdsverket riktlinjer:

”Genom miljöbalken infördes begreppet ”olägenhet för människors hälsa” istället för sanitär olägenhet. Med olägenhet för människors hälsa avses störning som enligt medicinsk eller hygienisk bedömning kan påverka hälsan menligt och som inte är ringa eller helt tillfällig.”

Täta högar med gåsspillning upplevs ofta som ett störande och obehagligt inslag på badplatser, båtbygggar och golfbanor. Gåsspillningen har dock visat sig vara relativt ofarlig som smittkälla eller spridare av patogener (parasiter, bakterier och virus) till människan. Problem med föroreningar från gäss utgör därför normalt inte en hälsorisk. Gåsspillning ingår därmed i kategorin normala affärsrisker som kan förutses. Huvudansvaret ligger därmed på markägaren eller näringsidkaren.

Ansvarsfördelning

I det spektrum av ansvar och åtaganden som kan härledas ur direktiv, lagstiftning och praxis kan ett visst mönster för ansvarsfördelningen bland de olika intressenterna tas fram.

Markägarens ansvar

Markägaren ansvarar för jakten under allmän jakttid på arter som inte är fredade. Jakträtten kan också upplåtas till någon annan som då övertar ansvaret för jakten. Enligt Jaktlagen har en lantbrukare som arrenderar en del av en fastighet också jakträtt på den arrenderade delen, om inte annat avtalats.

Markägaren och arrendatorn har också ansvaret för att avsätta lämpliga ytor för avledning (odlade åkrar eller för spridning av foder).

Brukarens ansvar

Den enskilde lantbrukaren ansvarar för förebyggande åtgärder, såsom val av grödor och odlingsstrategi, skrämsel, skötsel av avledningsytor eller avledningsutfodring.

Jakträttshavarens ansvar

Jakträttshavaren ansvarar för viltvård och jakt inom sitt jaktområde. Det finns inget som hindrar att markägaren/brukaren ställer krav på jakträttshavaren, t.ex. att hålla efter predatorer eller vilt som skapar problem, t.ex. gäss eller vildsvin.

För en effektiv gås jakt med höga etiska krav behöver jägaren både utrustning och kompetens. Gåsjakten skiljer sig starkt från t.ex. jakt på klövvilt. Det finns därför inget som hindrar markägaren från att upplåta jakten på gäss till jägare med särskilt intresse för gås jakt, medan övrig jakt kan bedrivas av andra jägare.

På samma sätt som vid skyddsjakt på t.ex. vildsvin har jakträttshavaren ansvaret för skyddsjakt på gäss eller andra fredade arter. Detta hindrar dock inte möjligheten att ta hjälp av andra jägare om detta är lämpligt.

Länsstyrelsens roll och ansvar

Länsstyrelsen är den myndighet som har direkt kontakt med markägare och lantbrukare i frågor som rör ersättningar för viltskador och stöd till förebyggande åtgärder. Länsstyrelsen beslutar också om villkoren för skyddsjakt på fredade arter. Information och rådgivning ingår också i länsstyrelsens uppdrag. I fallet Sörfjärden sköts detta via den arbetsgrupp som fungerat sedan 2008.

Fältstation Rördrommen och ideella organisationer

Fältstationen och de ideella föreningar⁹ som medverkar i sammanhanget har inget formellt ansvar, men en viktig och nödvändig roll att fylla vid insamling av observationsunderlag, bevakning av förändringar i fågelfauna och livsmiljöer, informationsinsatser, utbildning och

⁹ Lokala avdelningar för Naturskyddsföreningen, ornitologer och jägare.

som källa till sakkunskap. Fältstationen, med personal som också har ett väl fungerande lokalt kontaktnät bland lantbrukarna, förutsätts därför ha en fortsatt roll som nav i verksamheten.



Fig. 13. Avledningsåkern, med Fältstation Rördrommen i bakgrunden. Bilden är tagen i början av april månad.

10. Jakt

Jakt pekas genomgående ut, från EU-nivå till lokala föreskrifter, som ett medel för att komma till rätta med skadeproblem eller olägenheter som orsakas av vilt. Ändamålen med jakten kan vara flera, t.ex. att skydda värdefulla grödor eller att underlätta livsvillkoren för andra arter med stort behov av skydd.

Den jakt på gäss som bedrivs i Sörmland kan knappast påverka den totala europeiska populationen av gäss. Lokalt kan dock jakten få effekt på gässens rörelsemönster, val av födosökslokaler eller att deras beteende förändras så att de reagerar mera på störningar (sensibilisering).

Allmän jakttid

I Södermanlands län är jakt tillåten för grågås och kanadagås under allmän jakttid. Gås jakt bedrivs dock i liten omfattning kring Sörfjärden. Ett fåtal jägare använder bulvaner och gömslen. I de enkätundersökningar som genomförts har flera markägare indikerat intresse för ökade jaktinsatser och det finns därför utrymme för en betydligt ökad jakt i området.

Gåsart	Jakttid
Grågås	11 augusti – 31 december
Kanadagås	11 augusti – 31 december

Tab. 5. *Jakttider för grågås och kanadagås, Södermanlands län, jaktåret 2016/17.*

Några aspekter på gåsjakt bör framhållas:

- Gåsflockarna rör sig över stora arealer för födosök under sensommar och höst. Samarbete mellan flera markägare och jakträttshavare, så att gässen kan jagas där de för tillfället befinner sig, är därför önskvärt.
- Jägarna bör ha god artkännedom och kunna skilja mellan olika slags gäss, så att inte fredade arter fälls av misstag.
- Förbudet mot blyhagel i våtmarksmiljöer.
- God jaktetik, med säkra skott på korta håll och tillgång till lämpliga hundar.

Enligt enkätsvar finns det också intresse för utbildning i gåsjakt. Detta är i första hand en uppgift för jägarnas organisationer (Svenska Jägareförbundet och Jägarnas Riksförbund).

Skydds jakt

Skydds jakt på enskilt initiativ (dvs. utan särskilt tillstånd av Länsstyrelsen) för att skydda växande gröda är i Södermanlands län tillåten för grågås, kanadagås och vitkindad gås.

Gåsart	Skydds jakt tillåten
Grågås	1 juli – 30 juni
Kanadagås	1 juli – 30 juni
Vitkindad gås	21 augusti – 15 november

Tab. 6. Tider då skydds jakt är tillåten för grågås, kanadagås och vitkindad gås, Södermanlands län, jaktåret 2016/17.

Eftersom åtgärden vad gäller grågås och kanadagås är mest aktuell under vår och försommar bör skyddsjägaren vara väl medveten om att fridlysta gåsar ofta förekommer i blandflockar och att god artkunnskap därmed är en nödvändig förutsättning. Skydds jakten ska inriktas mot icke häckande individer, dvs. gäss som ännu inte är könsmogna eller som har misslyckats med häckningen.

Skydds jakt på vitkindad gås bör komma till användning restriktivt, dels pga. Sörfjärdens skydd som Ramsarområde och dels för att det sannolikt finns tillgång till stora arealer redan skördade fält och stubbåkrar under den tid då skydds jakten är tillåten.

För övriga fågelarter eller tidsperioder då skydds jakt inte är tillåten måste, om det skulle uppstå akuta behov, ansökan om tillstånd för skydds jakt göras och prövas av Länsstyrelsen.

11. Referenser och litteratur

Kap 1 – Introduktion och bakgrund

Broberg L: *Artlista över fåglarna vid Sörfjärden i Mälaren 1940 – 2015*. Fältstation Rördrommen, Årsrapport 2015.

Föreningen Södermanlands Ornitologer: *Det sörmländska fågelåret 2015*. FSO 2015.

Ottoson U, Ottvall R, m.fl.: *Fåglarna i Sverige – antal och förekomst*. SOF, Halmstad 2012.

Danell K, Bergström R: *Vilt, människa, samhälle*. Liber 2010.

Viltskadecenter: *Förslag på arbetsmodell för att lösa problem med betande fåglar*. Faktablad 2010-4.

Nilsson L, Haas F: *Distribution and numbers of wintering waterbirds in Sweden in 2015 and changes during the last fifty years*. *Ornis Svecica* 26:3-54, 2016.

Kap 3 – Det institutionella ramverket

Ramsarkonventionen: *Konventionen om våtmarker av internationell betydelse i synnerhet såsom livsmiljö för våtmarksfåglar*. Utrikesdepartementet, SÖ 1975:76, med ändringar 1986 och 1991.

Asköviken-Sörfjärden, Ramsar Information Sheet. <https://rsis.ramsar.org/ris/1114>

EU fågeldirektiv: *Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/147/EG av den 30 november 2009 om bevarande av vilda fåglar*.

EU-kommissionen: *Vägledning för jakt enligt rådets direktiv 79/409/EEG om bevarande av vilda fåglar*. Publicerad 2008.

EU art- och habitatdirektiv: *Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter*.

Naturvårdsverket: *Natura 2000 i Sverige. Handbok med allmänna råd*. Naturvårdsverket, rapport 2003:9.

SFS 2001:724: *Viltskadeförordning*. Senaste ändring 2016-05-25.

NFS 2008:16: *Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd om bidrag och ersättningar för viltskador enligt 11 och 12 §§ viltskadeförordningen (2001:724)*; Naturvårdsverkets författningssamling, 2008.

Månsson J, m.fl.: *Riktlinjer för förvaltning av stora fåglar i odlingslandskapet – åtgärder, ersättningar och bidrag*. Naturvårdsverket och Viltskadecenter, SLU 2015.

Viltskadecenter: www.slu.se/viltskadecenter

Viltförvaltningsdelegationen: www.lansstyrelsen/sodermanland

EU+ Life-MIA (Lake Mälarens Inner Archipelago): *Vassplan för de i Sörfjärden belägna SPA-områdena SE0220087- Sörfjärden-Strand och SE0220363-Lindön*. EU-Life 2013. Länsstyrelsen Södermanlands län, Dnr 512-626-2014.

SFS 1987:259: *Jaktlag*. Senaste ändring 2015-06-23

SFS 1987:905: *Jaktförordning*. Senaste ändring 2016-06-08.

SFS 2007:988: *Förordning om ändring i förordningen (1998:944) om förbud m.m. i vissa fall i samband med hantering, införsel och utförsel av kemiska produkter*. Innehåller bl.a. bestämmelser om användning av blyhagel, 2007-11-30.

Naturvårdsverket: *Naturvårdsverkets riktlinjer för beslut om skydds jakt*. Rapport 6568, maj 2012.

Kap 4 – Stora betande fåglar - översikt

Nilsson L, Haas F: *Inventering av rastande och övervintrande sjöfåglar och gäss i Sverige*. Årsrapport för 2015/2016. Biologiska institutionen, Lunds Universitet 2016.

Nilsson L, Haas F: *Inventering av rastande och övervintrande sjöfåglar och gäss i Sverige*. Årsrapport för 2014/2015. Biologiska institutionen, Lunds Universitet 2015.

Black J M, Prop J, Larsson K: *Wild goose dilemmas*. Branta Press, Nederländerna 2007.

Nilsson, L: *Common Cranes in Agricultural Landscapes*. Avhandling nr 2016:123, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2016.

Hermansson C, Karlsson A: *Tranorna vid Hornborgasjön*. Naturbokhandeln, 2013.

Nilsson, L: *Long-term trends in the number of Whooper Swans *Cygnus cygnus* breeding and wintering in Sweden*. Wildfowl 64: 197 – 206, 2014.

Hämäläinen, L: *Stopover duration and field site selection by whooper swan (*Cygnus cygnus*) at Lake Tysslingen, Sweden*. Inst. för ekologi, SLU Grimsö, 2010

Kap 5 – Grågässen vid Sörfjärden

Eriksson, L, Ekblom, L: *Grågåsens årscykel och numerär vid Sörfjärden*. Det sörmländska fågelåret 2012, Föreningen Södermanlands Ornitologer 2012.

Ödman L, m.fl.: ”Grågäss vid Sörfjärden 2010-2012 – resultat av en inventering och försök med gäsbetesåker”. Viltskadecenter, SLU 2013.

Kap 6 – Problembeskrivning och skaderisker kring Sörfjärden

Ödman L: *Stora betande fåglar vid Sörfjärden. Enkätundersökning 2016*. Länsstyrelsen i Södermanlands län, april 2016.

Ödman L: *Stora betande fåglar vid Sörfjärden. Enkätundersökning 2014*. Länsstyrelsen i Södermanlands län, maj 2014.

Månsson, J, m.fl.: *Besiktning av viltskador på gröda – med inriktning mot fredade fåglar*. Viltskadecenter 2011.

Kap 7 – Erfarenheter av förebyggande åtgärder

Tennfors C: *Grågås (Anser anser) – grödoval och rumslig fördelning vid Sörfjärden Sörmland*. SLU, Viltskadecenter, Grimsö forskningsstation 2013

Wallgård M: *Grågåsens (Anser anser) åker- och grödoval (vid Tåkern och Kvismaren)*. SLU och Viltskadecenter 2010

Helldin J-O: *Effekter av störningar på fåglar – en kunskapssammanställning för bedömning av inverkan på Natura 2000-objekt och andra områden*. Naturvårdsverket 2004.

Viltskadecenter: *Avsättning av tranåkrar – hur påverkar det fåglarnas beteende?* Faktablad VSC 2009-3

Kap 8 – Åtgärdsplan 2017 - 2019

Karlsson S: *Grågåsen och dess betesskador vid Sörfjärden – Handlingsplan 2014-2016*. Länsstyrelsen Södermanlands län, Rapport nr 2014:5, Dnr 218-113- 2014.

Karlsson S: *Grågåsen och dess betesskador vid Sörfjärden – Handlingsplan 2010-2012*. Länsstyrelsen Södermanlands län, Rapport nr 2011:5, ISSN 1400-0792.

Fältstation Rördrommen: www.rordrommen.nu

Kap 10 – Jakt

Lindroth U: *Så lyckas du med bulvanjakten på gäss*. Svenska Jägareförbundets Förlag, 2009.

Handlingsplanen är ett rådgivande dokument som i varje enskilt fall inte är tvingande för någon part utöver särskilt träffade avtal. Planen gäller för 2017- 2019. Därefter skall ånyo en utvärdering ske och nytt beslut om eller förlängning av handlingsplan tas. Det finns även utrymme att justera planen under löpandeperioden om detta är uppenbart och finner gehör i Grågåsgruppen.

Planen för 2017-2019 har utarbetats av Lars Ödman på uppdrag av Länsstyrelsen och i samverkan med Grågåsgruppen*

Handläggare från Länsstyrelsen har varit Sebastian Olofsson och Helena Söderlund.

*) I **Grågåsgruppen** ingår företrädare för markägarna/brukarna kring Sörfjärden, Fältstationen Rördrommen, ornitologer genom Ornitologiska Klubben Eskilstuna och Strängnäs Ornitologiska Klubb, SNF genom Eskilstuna Naturskyddsförening och Strängnäs Naturskyddsförening, LRF genom lokalavdelningar i Barva och Kafjärden, jägarna genom Jägareförbundet Södermanland, Viltskadecenter Grimsö samt Länsstyrelsen

Länsstyrelsen i Södermanlands län ger årligen ut ett stort antal rapporter och publikationer som samlas i Länsstyrelsens publikationsarkiv.

Rapporter och andra publikationer kan hämtas på följande webbadress:

www.lansstyrelsen.se/sodermanland/sv/publikationer



www.lansstyrelsen.se/sodermanland